

Т. П. Демченко, В. І. Онищенко

**ДЕПУТАТ ІІ ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ РОСІЙСЬКОЇ
ІМПЕРІЇ В. ХВІСТ: НЕТИПОВА ДОЛЯ
УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНИНА**

Поточний рік, окрім численних надій і сподівань, які на нього покладаються в українському суспільстві, позначений ще й декількома ювілейними датами, серед яких не останнє місце посідає 100-річчя першої російської революції 1905–1907 рр. Щоправда, можна передбачити, що особливих урочистостей не буде організовано. Наскільки ця подія в радянські часи була значущою, настільки проблематично, що сьогодні вона викличе хоча б який-небудь помітний громадський резонанс, тим паче, що власне революційний процес, за влучним висловом російського історика, все більше ховається в густу тінь [1, 129]. Попри це в науковому плані історія революції, безумовно, заслуговує на ретельне дослідження. Особливо важливим є переосмислення деяких основоположних проблем. Тому метою статті постає аналіз проблеми селянських рухів та діяльності українських парламентських фракцій у двох перших Державних думах Росії.

Загальновідомо, що відразу ж після початку революції – Кривавої неділі – вибухнуло село. Вже в лютому 1905 р. відбувся виступ на півночі Чернігівської губернії (Глухівський повіт), який став своєрідним прологом до масового селянського руху насамперед у вигляді повстань – бунтів. Згідно з поширеними уявленнями, реальної альтернативи їм не було. Селяни плекали оптимістичні сподівання, які поділяли, а частково їм же й нав'язували, представники тодішніх радикальних партій: поділити поміщицькі землі й зажити вільним господарем на своїй землі.

Щоправда тепер уже можна стверджувати, що в цій простоті й легкості розв'язання віковичної проблеми була, хоча й прихована, але реальна небезпека так же легко втратити і землю, і право господарювати на ній, і, зрештою, саме життя. В. Кульчицький слушно підкреслив цю особливість: “Позиція основної маси селянства в революції була непослідовною. Селяни прагнули негайної і безоплатної експропріації поміщицької власності з наступним перерозподілом. Вони не задумувалися над небезпеками революційного гвалтування права приватної власності” [2, 396]. Цей висновок стосується реалій 1917 р., але він пояснює і ситуацію 1905 р.

Якщо перечитати очима, не зашореними відповідними ідеологемами, повість М. Коцюбинського “*Fata morgana*” чи пристрасні памфлети В. Короленка, спрямовані проти організаторів розправи над жителями с. Великі Сорочинці, то можна відчутти неприховану тривогу авторів щодо бунту як революційної форми боротьби. М. Могілянський – менш відомий письменник і публіцист, – але теж безпосередній учасник судових процесів над селянськими повстанцями, у ході яких він став розуміти “істинну психологію цих рухів голодних темних мас” [3, 167] і глибоко співчувати підсудним, теж наводить чимало прикладів деструктивної поведінки селян.

Тоді постає питання, а чи був інший шлях, чи селянство приречене на безкінечну участь у кривавих ексцесах, де тимчасова перемога обертається новим, ще гіршим поневоленням? Ми вважаємо, що можна з певним застереженням говорити про легітимний шлях боротьби, який у роки революції тісно пов'язувався з виборами і роботою перших двох Дум Російської імперії.

В історіографії виборів в українських губерніях до Дум поки що репрезентовано тільки деякі розвідки на регіональному рівні [4; 5]. Крім того, у 1989 р. побачило світ монографічне дослідження про вибори до ІІІ Думи [6]. Робота над аналізом селянської участі в представницьких органах вже розпочалася [7], але політичного портрета жодного з селянських послів, як нам відомо, ще не складено. Ми пропонуємо розпочати з Чернігівщини. Від Чернігівської губернії до Першої та Другої Дум було обрано 10 представників селянства. Кожен із них по-своєму цікава особистість, але найяскравішою постаттю був, на нашу думку, Василь Іванович Хвост. Саме так в офіційних документах писалося його прізвище, але в листі до І. Шрага зафіксовано підпис “Хвіст”, так його йменувала і газета “Рада”, тому надалі ми будемо використовувати український варіант написання.

Василь Іванович Хвіст народився 1879 р. у с. Велика Кошелівка Ніжинського повіту в селянській родині козацького походження. Закінчив сільську школу, в армії служив штабним писарем. Після повернення до рідного села його обрали, незважаючи на молодість, волосним старшиною. І. Тарасенко охарактеризував його як “людину поступову”, підкресливши чесність, відважність і прямоту [8]. Очевидно, від природи В. Хвіст був наділений задатками лідера, гострим розумом, талантом організатора, що зумовило його авторитет в односельців. Невипадково саме його вони направили ходом до Першої Державної Думи й обрали до Другої [9, 50]. Активна, насичена боротьбою не тільки за права селянства, а й усього українського народу, діяльність у Думі стала найвищим життєвим злетом молодого посла.

Власне, він “засвітився” ще в ході виборчої кампанії в Чернігові. У Ніжинському повіті все пройшло нормально: В. Хвіст очолив список 11 виборщиків від повіту [10, 2] і прибув до губернського центру, де разом з іншими висуванцями від селянства потрапив під потужний “прес” чорносотенної пропаганди. Не секрет, що представники цього руху мали панівне становище в губернії: на початок 1907 р. 23 відділення “Союзу руського народа” об'єднували близько 10 тис. чоловік [11]. Однак, як з'ясувалося, кількість не завжди тотожна якості. Саме В. Хвіст зірвав плани чорносотенців. Він закликав селянських представників не слухати правих, а йти на загальні збори. На засіданні останніх В. Хвоста обрали товаришем голови. Керівники “Союзу руського народа” поскаржилися губернаторові, а той не посоромився розпорядитися привезти “бунтівника” до своєї резиденції. Ось що писала про подальший розвиток подій “Рада”: Губернатор “почав на нього “гримати”, погрожуючи, що він його скрізь знайде, навіть у Думі, і “скрутить у баранячий ріг”. Біля нього весь час стояв інгуш, витягнувши кинжал. Добре вилаявши Хвоста, губернатор його відпустив, а тим часом зібрані у дворянському залі припинили збори і

послали до губернатора делегата, щоб повідомити його, що збори припинено доти, поки він не увільнить Хвоста. Кажуть, що цей вчинок губернатора чимало допоміг тому, що Хвоста обрано до Думи” [12].

Природно, що в особі губернатора М. Родіонова та клану місцевих чорносотенців селянський обранець нажив найлютіших ворогів. З іншого боку, він став улюбленцем кореспондентів “Ради”. В. Піснячевський відзначив: “Серед депутатів вже намічаються чудові оратори. Щасливе поєднання життєвого досвіду з молодими літами надає їхнім промова велику вагу і робить чимале враження поки що на культури. Ось в невеликім гурткові ораторствує чернігівський посол Хвіст. Молодий, кобичкуватий, з русявою, кучерявою головою, у вишитій сорочці з червоною стрічкою і широким червоним поясом, він, не вважаючи на свої 26 літ, робить враження 20 літнього хлопця” [13]. Проте цей “хлопець”, а насправді молодий чоловік привертав увагу не лише привабливою зовнішністю. Він входив до фракції есерів, водночас був активістом Української трудової громади, співпрацював з її друкованим органом “Рідна справа”, його виступи з думської трибуни привертали увагу і депутатів, і громадськості.

Особливого розголосу набув виступ депутата, пов’язаний із запитом 30 членів Думи щодо переслідувань, яких зазнали з боку влади селянські послі Київської та Подільської губерній. У короткій промові В. Хвіст заявив, що лівих не задовольнило пояснення міністра юстиції, а Дума вкотре показала свою нездатність захищати інтереси народу, бо не може захистити від арешту й своїх членів. Але запит не був даремним: “Можливо, це буде першим заклик до повстання” [14, 238 – 239]. Незважаючи на те, що партія есерів здобула собі репутацію терористів, весь попередній життєвий досвід В. Хвоста дозволяє стверджувати, що під повстанням він не розумів бунт, швидше йшлося про масову народну боротьбу. Проте виступ спричинив хвилю обурення на лавах правих, викликав певну, хоча й стриману, реакцію в інтелігентських колах. Історик В. Гер’є, згадавши у своїй книзі, що молодий депутат Хвіст – есер, полковий писар, скаржачись на безсилля Думи, закликав до повстання, зауважив: “У справі брали участь навіть рядові лівого блоку” [15, 356]. Російська ліберально-демократична інтелігенція уважно придивлялась до селянства і певною мірою немовби заново відкривала його для себе. Ще один відомий російський історик, депутат І Державної Думи М. Карєєв, описуючи аудієнцію в Зимовому палаці 27 квітня 1906 р., зауважив, що дехто з кадетів побоювався, щоб під час церемонії зустрічі імператора з “народними обранцями” селяни-депутати не попадали на коліна перед царем. Однак виявилось, що вони вороже поставилися до палацових розкошів і не тільки не стали на коліна, але й не кричали “ура”, як, до речі, й інші депутати [16, 237]. Представники української інтелігенції, на нашу думку, значно ближче стояли до селянства, але і їх дивували кращі представники останнього зрілістю своїх думок, поміркованістю вчинків, глибоким розумінням реальної ситуації. І. Шраг у спогадах про селянина – посла до І Думи – М. Онацького (який не дожив навіть до 30 років) писав: “Кожен народ, – казав Онацький на зборах, – а також 25 мільйонів українців, мусять самі для себе закони видавати, а не з Петербургу їх

одержувати”; він був свідомим прихильником і оборонцем автономії України, він добре знав історію України, надзвичайно цікавився нею, був переконаний у тому, що тільки автономічний лад справді забезпечить національні права українського народу, забезпечить йому самостійну національну культуру, можливість її розвою, забезпечить права й інтереси тих, хто працює” [17, 6].

Таке коло інтересів повною мірою характеризувало і героя нашого нарису. Особливістю поглядів В. Хвоста було органічне поєднання постулатів есерівської ідеології з боротьбою за українську справу. Як він її розумів? Про це дає уявлення ще один його виступ із думської трибуни. Це була досить різка критика реформи початкової школи, представлені міністром освіти Російської імперії П. Кауфманом. Селянський посол вимагав надавати перевагу земським школам перед парафіяльними, навчати сільських дітей “корисних знань” і обов’язково рідною мовою. “Для нас, селян, особливо в Україні, освіта така важлива, що вона значить не менше, ніж земельне питання. Адже, якби ми були освічені, якби наша країна була письменною, то нам, здається, не було б так важко боротися, як тепер”, – підкреслив він [14, 547]. Варто наголосити, що такі заяви і сьогодні є вельми актуальними.

В. Хвіст не забував і про свою малу батьківщину, разом із колегами жваво відгукуючись на події суспільно-політичного значення в губернії. Так, 6 чернігівських послів 3 квітня 1907 р. надіслали телеграму першодумцю І. Шрагу у зв’язку з переслідуванням за підписання Виборзької відозви. Цитуємо мовою оригіналу: “Возмущенные Вашим исключением из сословия. Мы шлем Вам горячее сочувствие и твердо надеемся, что солнце правды, права и свободы неизбежно взойдет над тяжелой русской жизнью” [18, 17].

Разом з іншими представниками українства – земляком, лікарем М. Рубісом, лікарем із Нижнього Новгорода І. Довгополовим та подільським священником А. Гріневичем – уже 4 березня, тобто через 2 тижні після відкриття Думи, В. Хвіст звертається до колег-українців із закликом зібратися для обговорення питання про заснування фракції. Незабаром вона була створена й отримала назву “Українська Трудова Громада”. До неї увійшло 47 осіб, а вище названі ініціатори її очолили [19, 3; 20, 47]. Треба відзначити, що й склад фракції, і діяльність були досить специфічними. Не випадково ж В. Піснячевський називав громаду “хліборобською”, бо “від торішньої, де тон головним чином задавала інтелігенція, вона ще й тим відрізняється, що тут верховодять Нечитайли, Чигирики, Сайки, Хвости та їх братія...” [21]. У контексті нашої розвідки це означає, що селянство спромоглося виставити зі свого середовища представників, які твердо стали на шлях легітимної боротьби. А це, у свою чергу, свідчить, що поміж цієї верстви була достатньо велика кількість людей, які не поділяли віри в перспективність бунтів, а шукали іншої дороги. До речі, тогочасні українські публіцисти підкреслювали, що селяни чимало сподівань покладали на Думу, особливо на Другу. “І село мовчазним, допитливим поглядом сфінкса дивиться також туди, на далеку північ, де розпочалася згадана трагедія, що так близько його торкається, хоч воно й не бачить ще всіх ниток, які прив’язують його

до сцени”, – наголошував С. Єфремов. До цього роздуму автора надихнула випадкова розмова із селянином із Чернігівщини [22]. Значною мірою завдяки спостереженням за селянськими настроями в нашому краї, до подібного ж висновку прийшов і М. Могилянський, зауваживши, однак, що “селянство визначено і досить категорично формулює свої потреби”, і в конфлікті Думи з урядом тільки тоді стане на бік першої, якщо “конфлікт буде йому до відчутності зрозумілим і відбудеться на ґрунті основних народних вимог” [23, 113].

Таким чином, є всі підстави стверджувати, що селянські речники, зокрема В. Хвіст, виражали інтереси певних кіл селянських мас. Проте саме ця обставина, у поєднанні з радикальними виступами та значною активністю в Думі, робили його вкрай небезпечним для влади. Позначився й інцидент, пов’язаний із виборами в Чернігові. Після розгону Думи на опальному депутата посилалися “брехливі доноси”. Разом із родиною він мусив перебраться до Києва, де працював касиром у театрі М. Садовського [8].

Восени 1907 р. В. Хвоста заарештували (і це дуже симптоматично) за організацію “великої розбійної ватаги”(?), а в ході слідства інкримінували ще й “переховування якогось визначного терориста” [8]. Тепер важко сказати, чим керувалися служителя царської Феміди: чи прагненням якомога надовше і надійніше запроторити за ґрати відомого діяча, чи спрацював і певний стереотип: селянин – неодмінний бунтівник, відтак його зброєю має бути сокира і коса, а формою боротьби – погроми поміщицьких садіб? А можливо, що саме селянські ватажки, які вміли боротися словом та мали авторитет, були для режиму значно небезпечніші за тих, хто звично хапався за вила?

Варто наголосити, що умови ув’язнення В. Хвоста були аж надто тяжкими: півтора року він провів у камері-одиначці чернігівської в’язниці, закутий у кайдани. Звичайно, йому допомагали. Так, І. Шраг, відбуваючи своє покарання, ділився з В. Хвостом “їжею та українськими книжками” [24]. Зовсім нестерпно стало, коли й на заслання до Красноярського краю экс-депутата повезли закутим. “Погрози Родіонова, – писав він з дороги І. Тарасенкову, – цілком виконані” [8]. У Красноярську в’язня ще потримали в місцевій тюрмі, а потім відправили на заслання до села Рибного Єнісейської губернії, за 360 верст від найближчого міста.

В. Хвіст став потроху облаштовувати своє життя. Він, очевидно, вів жваве листування, зокрема, писав до І. Тарасенка [8]. На жаль, про зміст листів можна судити тільки зі статті-некролога останнього. І. Тарасенко – селянин-самоук, який обирався від селянської курії Чернігівщини до І Державної Думи, із 1917 р. присвятив себе справі українського церковного відродження, був обраний секретарем ВПЦР. Навесні 1922 р. його разом із родиною заарештували чекісти й розстріляли 28 серпня того ж року [25, 981]. Імовірно, що архів І. Тарасенка був знищений, а відтак пропали листи В. Хвоста до нього. До наших днів дійшло тільки 2 його листи, адресовані І. Шрагу й А. Марголіну. Вся ця епістолярна спадщина датується березнем – листопадом 1910 року. Автор уболівав за долю своїх дружини та дітей, оскільки опікунство над ними та право розпоряджатися майном було надано непорядній особі, яка

привласнювала кошти собі. Звідси і звертання по допомогу до досвідчених юристів. Колоритно описував “засланець” свій побут у сибірській глушині. Не можна не відзначити такий момент: український селянин намагався і в цих умовах “виростити з парників кавунів, динь, баклажанів, але не знаю буде діло чи не буде” [26]. Він просив у І. Шрага українських книжок, зокрема, “Історію України”, зворушливо додаючи: “пришліть мені, бо у мене немає, а треба ж дуже” [26]. Ось такою нестандартною людиною був посол В. Хвіст.

На жаль, доля відпустила йому вік Христа: він помер 11 жовтня 1912 р. у Мінусінську. Причини й обставини його смерті так і не були з’ясовані друзями в Україні [27, 73; 8].

Отже, В. Хвіст був народжений, щоб бути виразником і захисником інтересів українського селянства. Його діяльність у Другій Державній думі підтверджує це припущення. Безумовно, вона стала апогеєм політичного життя героя нашої розвідки навіть за умови, що її рамки були вкрай обмежені. М. Грушевський ще на початку думської епопеї писав: “Теперішня Дума навряд чи буде ареною боротьби за національні права. Важно, щоб український народ і в другій Думі в особі своїх заступників, свого національного клубу, мав спроможність на кожному кроці заявляти свою солідарність із домоганнями політичного і соціального оновлення Росії...” [28]. Люди, подібні В. Хвосту, повністю реалізувати себе в Думах не могли, але це не означає, що вони не повинні були туди йти, бо саме там слугували справі пробудження національної свідомості в селянських масах.

Чернігівському послу не пощастило дожити до революції 1917 р., хоча, ймовірно, що саме в її умовах він би виріс до знакової постаті загальнонаціонального рівня. В. Хвіст так і залишився діячем передреволюційної доби. Проте його коротке життя немовби висвітило на мить інший шлях до жаданої волі і землі, показало альтернативу, яка в тогочасних умовах залишилася нереалізованою.

Створення ж банку наукових біографій активних учасників революційного процесу в Україні, безумовно, розширить наші знання про селянський рух, діяльність українських парламентських фракцій та інші складові революційного піднесення.

1. Тютюкин С.В. Первая революция в России: взгляд через столетие // Отечественная история. – 2004. – № 6.
2. Політичний терор і тероризм в Україні XIX – XX ст.: Історичні нариси. – К., 2002.
3. Могилянський М. Аграрные процессы на Украине // Украинский вестник. – 1906. – № 3.
4. Демченко Т., Рубіс І. Вибори до I та II Державних дум Росії на Чернігівщині // Сіверянський літопис. – 1999. – № 3.
5. Федьков О.М., Глушковецький А.Л. Суспільно-політична боротьба на Поділлі під час виборів до I Державної Думи // Наукові праці Кам’янець-Подільського державного університету: Історичні науки. – Кам’янець-Подільський, 2004. – Т. 12.
6. Поник В.И. Политическая борьба на Украине вокруг выборов в III Государственную Думу. – К., 1989.
7. Коник О.О. Селянські депутати України в I та II Державних думах Російської імперії // Укр. іст. журнал. – 1995. – № 1.
8. Тарасенко І. Над дорогою могилою // Рада. – 1912. – 8 ноября.

9. Члены Государственной Думы первого, второго и третьего созыва // Энциклопедический словарь Гранат (Русского библиографического института Гранат). – 13-е изд. – М., [Б.з.]. – Т.17.
10. Державний архів Чернігівської області. – Ф. 173. – Оп.1. – Спр. 41.
11. Черниговское слово. – 1907. – 14 января.
12. Рада. – 1907. – 15 лютого.
13. Рада. – 1907. – 27 лютого.
14. Стенографический отчет заседаний II сессии Государственной Думы. – СПб, 1907.
15. Герье В. Вторая Государственная дума. – М., 1907.
16. Кареев Н.И. Прожитое и пережитое. – Ленинград, 1990.
17. Шраг І. Посол до першої Думи М.Онацький (спомини члена першої Думи) // Рідний Край. – 1907. – 7 травня (мая) – Ч. 18.
18. Чернігівський історичний музей ім. В.В.Тарновського (далі – ЧМ). – Ал 59 – 238 / 603.
19. Чижевський П. Вісти з Думи // Рідний край. – 1907. – № 12.
20. Демченко Т.П., Онищенко В.І. Чернігівські депутати у Другій Державній Думі // Проблеми історичного і географічного краєзнавства Чернігівщини. – Чернігів, 1995. – Вип. III.
21. Рада. – 1907. – 16 березня.
22. Єфремов С. З нашого життя // Рада. – 1907. – 24 лютого.
23. Мозилянський М. Из крестьянских настроений на Украине // Украинский вестник. – 1906. – № 2.
24. Рада. – 1908. – 2 вересня.
25. Мартирологія Українських Церков. – Торонто – Балтимор: Християнський самвидав України, 1987. – Т. 1: Українська Православна Церква: Документи, матеріали.
26. ЧМ. – Ал.59 – 214 / 603.
27. Украинская жизнь. – 1912. – № 11.
28. Рада. – 1907. – 1 березня.

А. О. Овчаренко

АГРАРНА ПРОБЛЕМА Й АГРАРНА ПОЛІТИКА США В ПЕРІОД „ВЕЛИКОЇ ДЕПРЕСІЇ” І „НОВОГО КУРСУ” Ф. РУЗВЕЛЬТА

Проблемам економічної кризи 1929 – 1933 рр. („великої депресії”) та „нового курсу” Ф. Рузвельта 1933 – 1939 рр. присвячено значну кількість досліджень у радянській історіографії. Не втрачено інтересу до них, особливо до діяльності Ф. Рузвельта, і в сучасній літературі [1–4]. Питання розвитку американського сільського господарства в 20 – 30-ті роки ХХ ст. висвітлено в окремих розділах праць з історії США загального характеру [5–8]. В окремих публікаціях висвітлено основні аспекти економічної кризи, а також політики президента Г. Гувера. Досліджено фермерський рух у США окресленого періоду [9–12]. Головні напрями „нового курсу” були предметом аналізу в дослідженнях В.Л. Малькова [13], О.А. Кредера [14], А.І. Уткіна [15]. Питання аграрної політики спеціально досліджено в публікаціях В.П. Золотухіна [16] і Є.Ф. Язькова [17].

Проаналізована література містить значний практичний і теоретичний матеріал для вивчення сутності „великої депресії” і „нового курсу”, їхніх складових та основних результатів. Однак притаманна радянській історичній науці заідеологізованість характеристик сутності та перспектив розвитку

історичного процесу позначилася і на оцінках „великої депресії” та „нового курсу”. У більшості праць вони аналізуються кризь призму класової боротьби, так званої загальної кризи капіталізму і фатальної неминучості його краху.

Метою статті є аналіз особливостей аграрного питання в США окресленого періоду та основних напрямів політики американських урядів у подоланні кризи сільського господарства. Об’єкт дослідження – „новий курс” Ф. Рузвельта. Предмет – аграрна політика.

У жовтні 1929 р. унаслідок стрімкого падіння курсу акцій на нью-йоркській фондовій біржі почалася світова економічна криза, що тривала до 1933 р. включно і найбільше з усіх країн завдала удару по економіці США. У результаті неї порушився весь процес функціонування капіталістичної економіки, зазнали краху багато торговельних, промислових підприємств, фермерських господарств, транспортних компаній, банків. Промислове виробництво США впало на 46%, а в окремих галузях цей показник сягнув 76–80%. Обсяг зовнішньої торгівлі скоротився на 70%. Армія безробітних у 1932 р. збільшилася до 17 млн. осіб. [21, 39].

Промислова криза доповнювалась аграрною. У сільському господарстві США вже в 1920 р. виникла проблема перевиробництва, яку так і не було ліквідовано до кінця 20-х років. Саме за таких умов у США скорочення загальної кількості господарств за рахунок банкрутства дрібних ферм і укрупнення середніх та великих. Питома вага фермерського населення падала. Тільки за 1926 – 1929 рр. ферми залишили 8 млн. осіб. [6, 231]. Якщо в 1920 р. фермери становили 30%, то в 1930 р. – менше ніж 25% населення США [19, 388]. Однак цей процес в окреслений період був ще далеким до завершення (підкреслимо, що в кінці ХХ ст. у сфері агробізнесу США було зайнято 2,6% від загальної кількості зайнятих у цілому в економіці) [19]. У 1929 р. 49% американських фермерів вважалися дрібними [12, 86].

У період „проспериті” надзвичайно високі темпи розвитку американської промисловості сприяли насиченню ринку промислових товарів автомобілями, рефрижераторами, комбайнами, тракторами, широким асортиментом іншої техніки для сільського господарства, що створювало можливості для підвищення його продуктивності. На великих американських фермах така техніка впроваджувалася широко. Для більшості середніх і дрібних ферм вона була недоступною. Між цінами на товари, які продавав і купував фермер, ще з періоду Першої світової війни виникла значна різниця (так зв. „ножиці”). Ціни на промислову продукцію фермерського попиту були значно вищими і протягом 20-х років ця різниця постійно збільшувалася. Попри це обсяг продукції сільського господарства продовжував зростати. Крупні фермери пристосовувалися до нових умов, використовуючи нову сільськогосподарську техніку, нарощували виробництво й отримували прибутки, незважаючи на зниження цін. Від затяжної аграрної кризи потерпала основна маса дрібних фермерів [16, 79].

У зв’язку з перевиробництвом в аграрному секторі, американський Конгрес протягом кількох років обговорював ідею створення спеціальної експортної організації, через яку федеральний уряд